

DİVÂNÜ LUGÂTİ T-TÜRK
TÜRK DİLİNİN İLK SÖZLÜĞÜ
KAŞGARLI MAHMUD

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0200
Klasik: 014

DİVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK
TÜRK DİLİNİN İLK SÖZLÜĞÜ
KAŞGARLI MAHMUD

Türkçesi
Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın

Dizini Hazırlayan
Prof. Dr. Mehmet Ölmez

Proje Editörleri
M. Halit Çelikyön
Ömer Uzunağaç

Sayfa Uygulama
Büşra Arbay

Kapak Görseli
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Prof. Dr. Mehmet Ölmez

Son Okuma
Ömer Uzunağaç

VakıfBank Kùltür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023

ISBN 978-625-6385-43-6

Kitabın her hakkı VakıfBank Kùltür Yayınları’na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Haziran 2023

**DÎVÂNU
LUGÂTÎ'T-TÛRK
TÛRK DİLİNİN İLK SÖZLÜĞÜ
KAŞGARLI MAHMUD**

TÛRKÇESİ
MUSTAFA S. KAÇALIN

DİZİNİ HAZIRLAYAN
MEHMET ÖLMEZ

KAŞGARLI MAHMUD

Kaşgarlı Mahmud, Kaşgar şehrinin güneybatısındaki Opal köyünde 1008 yılında dünyaya gelmiştir. Eğitimine Opal'de başlamış, daha sonra gençlik yıllarında Kaşgar'da yüksek sınıftan aile çocuklarının devam ettiği Medrese-i Hamîdiyye ve Medrese-i Sâciyye'de okumuştur. Medrese yıllarında zamanının klasik ilimleri yanında Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 1057'de babası ve aile fertlerinin saraydaki suikasta kurban gitmelerinin ardından başka ülkelerde geçen uzun gezgincilik yılları sonunda geldiği Bağdat'ta, Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazdığı, Türk dilinin ilk sözlüğü *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü tamamlayarak 1077 tarihinde halife Muktedî-Biemrillâh'ın oğlu Ebü'l-Kâsım Abdullah'a takdim etmiştir. 1080'de kendi ülkesine dönüp Opal'de kurduğu Medrese-i Mahmûdiyye'de müderrislik yaptıktan sonra doksan yedi yaşında vefat etmiştir.

MUSTAFA S. KAÇALIN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü (1980) bitirdi. 1981 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Umumi (Eski) Türk Dili Kürsüsünde doktoraaya başladı. Prof. Dr. Muharrem Ergin'in yöneticiliğinde *Çinggis Kağan Tarihi Çevirisi. Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Sözlük ve Dizin* adlı tez ile doktor olmuştur (1990). 1982'de Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünde göreve başladı. 1987-1989 arasında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Macaristan'da Loránd Eötvös Üniversitesi Türk Dili Kürsüsünde Türkçe okutmanı olarak görevlendirildi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ile Pekin Minzu Üniversitesi Uygar Dili ve Edebiyatı Bölümünde çalıştı. 2012-2018 yılları arasında Türk Dil Kurumu Başkanlığı yaptı. 2017'de Türkiye Bilimler Akademisi'ne aslı üye seçildi. Hâlen Marmara Üniversitesi'ndeki Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü başkanlığı Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı öğretim üyeliği vazifesini sürdürmektedir.

MEHMET ÖLMEZ

1985 yılında Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Mezuniyeti sonrası Türk Dil Kurumu'nda uzman yardımcısı ve hemen sonra Hacettepe Üniversitesi'nde araştırma görevlisi oldu. Lisans ve yüksek lisans çalışmalarını Prof. Dr. Talât Tekin ile tamamladı. Talât Tekin ile başladığı doktora çalışmasını DAAD bursu ile Göttingen'de Klaus Röhrborn gözetiminde tamamladı. Bu süreçte İndoloji ve Mongolistik alanında yan dal eğitimi gördü. Japonya ve Çin'de Türkçe eğitimi alanında çalıştı. Çin ve Rusya sınırları içerisinde kalan Türk dilleri üzerine alan çalışmaları yaptı. Güney Sibirya Türk dilleri (özelde Tuvaca), Köktürkçe, Eski Uygurca, Sözlükçülük, Etimoloji çalışma alanlarıdır. Altısı kendisine ait, sekizi ortak yazarlı 14 kitabı vardır. Üye olduğu Kuruluşlar: Academia Europaea; Societas Uralo-Altaica (Göttingen-Almanya).

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Çeviride Kullanılan Kaynaklar	9
Çeviri ve Dizin Hakkında	15

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

Giriş	31
Sözlük	51
Dizin	483

ÖNSÖZ

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün bilim âlemince tanınmasının üzerinden seksen yılı aşkın zaman geçti. Bu zaman zarfında üzerinde pek çok söz söylendi, çokça çalışıldı. Peki elinizdeki çeviriye ne gerek vardı, denilebilir.

İlkin böyle büyük hacimde ve mühim bir eserin elektronik zemine taşınması gerekiyordu. 2002 yılında Kaşgarlı'nın doğduğu topraklarda bu iş başlamış oldu.

İkinci olarak altmış yılı aşkın hizmet veren Türkçe çeviri mübalağasız yüzde altmış hizmet veremez hâle gelmişti. Aman bu tespit yeni çevirinin haklılığına zemin hazırlamak için bir itham olarak anlaşılmasın. Hayatın gerçeği bu. İnsan yapısı mimari eserler bile bu kadarlık zaman aralığında bakıma muhtaç hâle gelebiliyor.

Üçüncü olarak her nesilde; yani otuz yıllık zaman diliminde bilgiyi canlı olarak yaşatan ve bir sonraki nesle taşıyan kişilerin bulunması elzemdir, yoksa bilgi uçup gider veya gömülüp kalır; çünkü bilgi kâğıttakiler değil göğüstekilerdir.

Dördüncü olarak bilim, çalışan herkese açıktır. Kaşgarlı bu meslekteki herkesin piri. Konuyla herkes ilgilenebileceği gibi bu satırların yazarı da bu ilgi duyanlarından, belki âşıklarından biri.

Bütün bu söylenenlerden sonra bu çeviriyi, şöyle olsa daha iyi olurdu tavsiyelerini alabilmek için yapılmış bir ön çalışma olarak anlamak münasip olur. Son olarak, eser adında mütercim ve dizini hazırlayanın tercihi “Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti 't-Türk*” olup yayıncı, tasarrufunu kullanarak “Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*” yazmıştır.

Mustafa S. KAÇALIN

ÇEVİRİDE KULLANILAN KAYNAKLAR

- ‘Abū Basīr Maimūn Ibn Qais al-‘A‘şa: [aş-Şubḥ al-munīr] Kitāb aş-Şubḥ al-munīr fī şī‘r Abī Basīr Maimūn Ibn-Qais Ibns-Gandal al-A‘şā wa’l-A‘şain al-āḥarain: Hrsg. Rudolf GEYER, Londra 1928, XLII+380 s. E.J.W. Gibb memorial series.
- ABŪ DĀVUD, Suleymān bin al-A‘ş‘aḥ b. İshāḫ as-Sicistānī al-Azdī [817-888]: *al-Cāmi‘u’s-sunan*: Terceme: İbrahim KOÇAŞLI: *Sünen-i Ebî Davud ve Tercemesi*: İstanbul 1983, I, 683 s. II, 812 s. III, 814 s. IV, 811 s. V, 787 s. Millî Gazete Yayınları No: 2, 4, 5.
- Altun Yaruk: KAYA, Ceval: *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*: Ankara 1994, 911 s. AKDTYK Türk Dil Kurumu Yayınları: 607.
- ARAT, Reşid Rahmeti: *Eski Türk Şiiri*: Ankara 1965, XXIII+506 s. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri - No 45.
- ASLAN, Namık: “Divanu Lugatı’t-Türk’te Geçen “Küg” Kelimesi Üzerine”, *Diriözler Armağanı. Prof. Dr. Meserret DİRİÖZ ve Haydar Ali DİRİÖZ Hatıra Kitabı*: Ankara 2003, s. 149-154.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F[atma] Sema: “Eski Türkçe Kaltı ve Nelük Kelimeleri Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*: Ankara 1992, X. C, s. 71-76.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F[atma] Sema: “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU”, *Kök Araştırmalar*: Ankara 2001, Ankara (Güz) 2001, III. C, 2. S, s. 75-86.
- BERKİ, Ali Himmet: *Vakıfa dair yazılan eserlerle Vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen İstilah ve Tâbirler*: Ankara 1966, 61. s. Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı.
- BROCKELMANN, Carl: “Maḥmūd al-Kāşgharī über die Sprachen und die Stämme der Türken im 11. Jahrh.,” *Körösi-Csoma Archivum*: Budapest 1921-25, C 1, ss. 26-40.
- BROCKELMANN, Carl: *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāşyarīs Divān luyāt at-Turk*: Budapeşte 1928, VI+252 s. Bibliotheca Orientalis Hungarica I. Körösi Csoma-Gesellschaft-Leipzig, Otto Harrassowitz.
- al-BUḤĀRĪ, Abū ‘Abdu’llāh Muḥammad b. İsmā‘il [809-869]: *al-Adabu’l-mufrad*: Terceme ve Şerh: Ali Fikri YAVUZ: *İmām Buharî’nin Derlediği Ahlāk Hadisleri*: İstanbul 1979, C 1, XVI+662, 1981, C 2, 756 s. Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları: Umumi Neşriyat No. 40. Kur’ân ve Hadîs İlimleri: Hususî No. 14.
- al-BUḤĀRĪ, Abū ‘Abdu’llāh Muḥammad b. İsmā‘il [809-869]: *al-Cāmi‘u’s-şahiḥ*: Mütercimi: Mehmed SOFUOĞLU: *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*: İstanbul 1987, C XIII, 5841-6285.
- CAFEROĞLU, Ahmet: “Etimolojik Araştırma Denemeleri”, *TDAY-Belleten 1957*: Ankara 1958, s. 1-11.
- CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*: Ankara 1968, XV+308+6 s. Türk Dil Kurumu Yayınları: Sayı 260.
- ÇELİKKIRAN, Mehmet Yasin: *Çerkes Atasözleri ve Deyimleri*: İstanbul 1994 (Aralık), 415 s.

- CLAUSON, Sir Gerard: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: Londra 1972, xlviii+989 s. Oxford University Press.
- CLAUSON, Sir Gerard: "The Turkish-Khotanese Vocabulary Re-edited", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*: İstanbul 1973, C V, S 1-4, s. 37-45.
- CSÁKI, Éva: *Magyar-Török Szótár*: Budapest 1997, 421 s. Balassi Kiadó.
- DANKOFF, Robert: "The Alexander Romance in the *Diwan Lughat at-Turk*", *Humaniora Islamica*: Den Haag 1973, I, s. 233-244.
- DÁVID, Géza: *Útiszótár Magyar-Török / Turistik Sözlük Macarca - Türkçe*: Budapest 1987, 311 / 264 s. Terra.
- DOERFER, Gerhard: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*: Wiesbaden 1963, I, XLVIII+557 s. 1965, II, VIII+671 s. 1967, III, V+670 s. 1975, IV, V+640 s. Franz Steiner Yay.
- Drevnyeturkskiy Slovar'*: (Akademiya Nauk SSSR) - Redaktori: V. M. NADELYAYEV, D. M. NASİLOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK, Leningrad 1969, XXXVIII+[II]+676 s. İzdatel'stvo «Nauka».
- ERCİLASUN, Ahmet B[ican]: "Şu destanı hakkında", *Türk Kültürü Araştırmaları. Prof. Dr. Şerif BAŞTAV'a Armağan*: Ankara 1988, Yıl XXV/2, s. 25-32.
- ERDAL, Marcel: *A Grammar of Old Turkic*: Leiden • Boston 2004, xii+575 s. Handbook of Oriental Studies Section Eight Central Asia Volume Three.
- ERDOĞAN ÖZTÜRK, Arzu: "Divanü Lûgat-it-Türk'ten Günümüze Bir Yemek İsmi: Tutmaç", *TUBA Günay KUT Armağanı II*: Harvard 2003, C. 27/2, s. 111-113.
- EREN, Hasan: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*: Ankara 1999, XXIX+512 s.
- ESİN, Emel: "Tonga-Alp-Er", *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi. Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı*: Erzurum 1985, 13. S, 1. Fasikül, s. 137-177, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- al-FİRŪZĀBĀDĪ, Macdu'd-din Abū Ṭāhir Muḥammed b. Ya'qūb [1329-1413]: al-Uqyānūsul-basīṭ fi tarcamatī'l-kāmūsī'l-muḥīṭ: Çeviren: CENĀNİOĞLU Aḥmed 'Āşım [1755-1819], [Çeviri: İstanbul 1805-1810], İstanbul I: 'r 21268 [1852], [II]+943 s. II: r-ḳ 21269 [1853], [II]+939 s. III: ḳ-v 21272 [1855], [II]+975 s.
- GÖKYAY, Orhan Şaik: "Halk Dilinde Ölçü Birimleri", *Türk Folkloru Araştırmaları*: Ankara 1981/1, 41-48.
- GÖMEÇ, Sadettin: "Kaybolan Bir Türk Boyu: Basmillar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*: Ankara 1995, C XXXVII, S 1-2, s. 641-644, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi: 377.
- GRÖNBECH, K. [1901-1957]: *Kuman Lehçesi Sözlüğü. Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*: Çeviren: Kemal AYTAÇ, Ankara 1992, 126. s. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1396. Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi / 27.
- GÜNŞEN, Ahmet: "Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgati't-Türk'te "Rüşvet", *Diriözler Armağanı. Prof. Dr. Meserret DİRİÖZ ve Haydar Ali DİRİÖZ Hatıra Kitabı*: Ankara 2003, s. 185-194
- HAUENSCHILD, Ingeborg: "Botanica im Divān luyāt at-turk", *Journal of Turkology*: C. 2, S. 1 (Yaz 1994), s. 25-100.
- HINZ, Walter: *İslâm'da Ölçü Sistemleri*: çeviren: Acar SEVİM, 1990 İstanbul, IX+82 s. Marmara Üniversitesi Yayınları 487. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları 21.
- İBN MĀCA, Abū 'Abdu'llāh Muḥammad b. Yazīdī'l-Ḳazvīnī [824-886]: al-Cāmi'u's-sunan: Çeviren: Haydar HATİPOĞLU:

- Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*: C 1-3, 1982, C 4-10 [İstanbul] 1983, Kahraman Yayınları Umumi Neşriyat No: 6, Kur'an ve Hadis İlimleri Husûsî No: 1.
- İBN MUHANNÂ, Abû'l-Fağl Camâlu'd-dîn Ağmad b. Muğammad b. Ğasan al-Hillî [ö. 1283]: *Kitâbu Ğilyatu'l-İnsân va Ğalbatu'l-lisân*: [Arkeoloji Müzeleri Ktp. 1202. sy'dan] MüstensiĞi: Kilisli Mucallim Rif'at [BİLGE], İstanbul 1338 - 1340 [=1922], VIII+233 s.; [Çeviren:] Aptullah Battal [TAYMAS]: *İbnü-Mühennâ LüĞati (İstanbul nüshasının Türkçe bölümünün endeksidir.)*: Ankara 1934, [4]+109 s. T. D. T. C. [Yayın sayısı 9].
- İMRU'Ü'L-KAYS: *al-Mu'allakaü's-sab'a / Yedi Askı*: Tercüme eden: [Mehmed] Şerefeddin YALTKAYA [1879-1947], İstanbul 1943, Metin 6. s. Çeviri 26. s. Dünya Edebiyatından Tercümeleler Şark - İslâm Klâsikleri: 2.
- İNALCIK, Halil: "Yük (himl) in Ottoman silk trade, mining, and agriculture, *Turcica*: Paris 1984, 131-156.
- KARA, György: "Moğolca *deresün* - Türkçe *yez*", *TDAY-Beleten 1980-1981*: Ankara 1983, s. 43-48.
- KASAPOğLU ÇENGEL, Hülya: "Kırgız Türkçesindeki *ele* ve Diğer Türk Yazı Dillerindeki İzleri", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-26 Eylül 2004. Bildiri Özetleri*: [Ankara 2004], s. 40.
- KÂŞGARLI, Mahmut: "Uygur Türkçesindeki "La" Edatı Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-26 Eylül 2004. Bildiri Özetleri*: [Ankara 2004], s. 102-103.
- KATANOV, N. F.: *Hakasskiy Fol'klar*: Abakan 1963, 162 s.
- al-ĶAZWİNÎ, Hamdullâh al-Mustaufî [ö. 1340'tan sonra]: *The Zoological Section of the Nuzhatu-l-Ķulüb [=Yürekerin Serinliği] of Hamdallâh Mustaufî Qazvinî*: ed. çev. and not. John STEPHENSON, Londra 1928, XIX, 100, 127 s.
- KOCASAVAŞ, Yıldız: "Çağatay Metinlerinde Görülen LA Hakkında", *Türk Dünyası Araştırmaları*: İstanbul 2003, S 142, s. 183-188.
- LANE, Edward William: *An Arabic-English Lexicon*: London 1863, alif-tâ' C. 1, XXXII+367 s. 1895, Ğ-h C. 2, s. 369-837.
- LE COQ, Albert von: *Türkische Manichaica aus Chotscho*: Berlin 1911, I, 61+IV. Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse / Preußische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. Anh. 6.
- LE COQ, Albert von: *Türkische Manichaica aus Chotscho*: Berlin 1919, II, 15+II Tafeln. Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse / Preußische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse. Anh. 3.
- LESSING, Ferdinand D. [1882-1961]: *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 A - N*: Çeviren: Günay KARAAĞAÇ, Ankara 2003, XXIII+934 s. AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1.
- LESSING, Ferdinand D.: *Moğolca-Türkçe Sözlük 2 O - C (Z)*: Çeviren: Günay KARAAĞAÇ, Ankara 2003, [II]+935-1769 s. AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/2.
- LI, Yong-Söng: "Kutadgu Bilig'de Gözden Kaçan İki Sontakı: *körü* ve *sayu* Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları 7*: Ankara 1997, s. 233-260.
- MENGES, K. H. : *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*: Wiesbaden 1968, XIV+248 s. 5 harita. Otto Harrasowitz (Ural-Altäische Bibliothek 15).
- MİROğLU, İsmet: *Tarihten Bir Yaprak*: İstanbul 1984, 320 s. Hizmet Limited Şirketi Yayınları 14.
- MUHAMMAD MAHDÎ XÂN: *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language: Faksimile Text* with an Introduction and Indices

- by Sir Gerard CLAUSON, Londra 1960, [VIII]+113+366 s. "E. J. W. GIBB Memorial" Series. New Series, XX.
- al-MUSLİM, Abū'l-Ḥusayn Muslimu'bnī'l-Haccāc al-Ḳuṣayrī an-Nisābūrī [821-875]: *al-Cāmi' uṣ-ṣaḥīḥ*: Mütercim: Mehmed SOFUOĞLU: *Saḥīḥ-i Muslim ve Tercemesi*: İstanbul 1386 / 1967 – 1390 / 1970. İrfan Yayınevi No. 7/1-8.
- NALBANT, Mehmet Vefa: "Türkçe Enklitik Edatı LA", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 20-26 Eylül 2004*: Ankara 2004, s. 2157-2174.
- ÖLMEZ, Mehmet: "Tuvacanın Eskiği Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*: İstanbul 2000, C. 10, s. 133-138.
- ÖLMEZ, Mehmet: *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen/Tuvacanın Sözcükleri. Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle*: Wiesbaden 2007, XII+516 s.
- ÖZYTĞİN, A. Melek: "Eski Türkçede 'Ölçü'", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı*: Ankara 2003, s. 195-204.
- POPPE, Nicholas [1897-1991]: "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri", Çeviren: Caner KERİMOĞLU, *Dil Araştırmaları Dergisi*: Ankara 2008 (Bahar), Sayı: 2. S. 93-110. [Mükerreren] (Güz), Sayı: 3, s. 127-143.
- PRITSAK, Omeljan [1919-2006]: "Mahmud Kâşgarî Kimdir?", *Türkiyat Mecmuası*: C X, İstanbul 1953, s. 243-246.
- PRITSAK, Omeljan: "Kâşgarîs Angaben über die Sprache der Bolgaren", *ZDMG*: Wiesbaden 1959, C. 109, s. 92-116.
- RADLOFF, W. [1837-1918]: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*: Sanktpeter'burg' 1893, I, XVIII+1914+66 s.; St. Pétersbourg 1899, II, 1814+64 s.; 1905, III, 2203+98 s.; 1911, IV, 2230+107 s. Tıpkıçekim baskı: Omeljan PRITSAK, Mouton 1960.
- SALMAN, Hüseyin: "Eski Türk içeceklerinden «begni» üzerine bir deneme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi. Prof. Dr. M. C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı*: İstanbul 1984, S. 34, s. 533-538.
- SCHINKEWITSCH, Jakob: *Rabguzis Syntax*: Berlin 1926, 48 S. 8°. Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin, Abt. II (Westasiat. Studien); Jg. 29.
- SERTOĞLU, Midhat [ö. 1995]: *Osmanlı Tarih Lügati*: İstanbul ²1986, 371. s. Enderun Yayınları: 18.
- STEINGASS, F. : *A Comprehensive Persian-English Dictionary*: London 1892, VIII+1539 s.
- ŞAHİN, İbrahim: "Divanü Lügati't-Türk'te geçen Uç şehrinin yeri ve anlamı", *Sosyal Bilimler Dergisi*: Bişkek 2008, S. 19, s. 117-122.
- ŞERİFİ [ö. 1514]: *Şehnâme Çevirisi*: Hazırlayanlar: Zühal KÜLTÜRÜL - Latif BEYRELİ, Ankara 1999, Cilt - I (Giriş-Metin), LXXIX+618 s. AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları: 717. Not: Çevirilişi: Mısır 1497-1507).
- ŞEYH SÜLEYMÂN, Efendi-i Özbekî el-Buḥârî: *Luğat-i Çağatay ve Türkî-i Oḡmânî*: İstanbul [rûmî] 1298, [hicrî] 1300 (Muḥarremü'l-ḥarâmü evâhîrinde) [=1882 (Kasım 2-11)], 20+320 s.
- at-TABRİZİ, Ḥusayn b. Ḥalaf: *Tibyân-i nâfi' dar-tarcama-i burhân-i kâfi'*: Çeviren: CENÂNİOĞLU Aḥmed 'Aşım [1755-1819], İstanbul ²1251, 4+642 s. [Yazılışı: Tabrîz 1652. Çevirilişi: İstanbul 1791-1797].
- at-TAUHİDÎ, Abū Hayyân 'Alî İbn-Muḥammad: *Kitâb al-İmṭâ' wa'l-Mu'ânasa*: Yayımlayanlar: Ahmad Amin, Ahmad az-zain, Beyrut 1983, 226, 205, 230 s.
- TAYMAS, Abdullah [Battal]: "Divanü Lügat-it-Türk Tercemesi", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1942, C VII-VIII. S. 212-252.
- TAYMAS, Abdullah Battal: "Divanü Lügati't-Türk Tercemesi", *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul 1954, C XI, s. 75-100.
- TEKİN, Talat: "Notes on Some Chinese Loanwords in Old Turkish", *Türk Dilleri Araştırmaları 7*: Ankara 1997, s. 165-173.

- TEKİN, Talât: *Tuna Bulgarları ve Dilleri*: Ankara 1987, 70. s. Türk Dil Kurumu Yayınları: 530.
- TEKİN, Talât: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri* Dîvânü Luğâtî't-Türk'teki Manzum Parçalar: Ankara 1989, XI+272 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 541.
- TEZCAN, Semih: "Dîvânü Luğâtî't-Türk'te Yâzkând", *Belleten*: Ankara 1978 (Temmuz), Cilt: XLII, S. 167, s. 421-425.
- TEZCAN, Semih: "Eski Türkçe *buyla* ve *baya* Sanları Üzerine", *TDAY-Belleten 1977*: Ankara 1978, s. 53-69.
- TEZCAN, Semih: "Georg Kara-Peter Zieme; *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṅgīti*. Berliner Turfantexte VIII. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademie Verlag, Berlin, 1977. 148 s. + 50 tablo üzerinde 90 tıpkıbasım, 4°, *TDAY-Belleten 1978-1979*: Ankara 1981, 312. s. Türk Dil Kurumu Yayınları: 481.
- TEZCAN, Semih: "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Belleten*: Ankara 1981 (Nisan), C XLV/2, S 178, s. 23-78, Türk Tarih Kurumu.
- TEZCAN, Semih: "Additional Iranian Loan-words in Early Turkic Languages", *Türk Dilleri Araştırmaları*: Ankara 1997, C 7, 157-164 s.
- TEZCAN, Semih: *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*: İstanbul 2001 (Nisan) 231. s. Yapı - Kredi Yayınları - 1457. Edebiyat - 394.
- TIETZE, Andreas: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Luğatı Birinci Cilt A-E*: İstanbul-Viyana 2002 [Eylül], 763 s. Simurg 56 Sözlük 2.
- TOGAN, Zeki Velidi: *Umumî Türk Tarihine Giriş. En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar: C. 1*, İstanbul 1970, 537 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1534.
- TUNA, Osman Nedim: *Altay Dilleri Teorisi*: İstanbul 1983, 76 s. Türk Dünyası Araştırmaları Yayını 6.
- TÜRK DİL KURUMU: *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*: Ankara I (A-B) 1963, XCI+746 s.; II (C-D) 1965, LXXII+747-1381. s.; III (E-İ) 1967, LXXII+1383-2142. s.; IV (K-N) 1969, LXXII+2143-2902. s.; V (O-T) 1971, LXXII+2903-3877. s.; VI (U-Z) 1972, LXXII+3878-4814. s.; VII (Ekler) 1974, LXXII+296 s.; VIII (Dizin) 1977, VIII+419 s. Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 212[1]-8.
- YUDAHİN, K. K.: *Kırgız Sözlüğü (A-J)*: Türkçeye Çeviren: Abdullah TAYMAS, Ankara 1945, I, XVI+376 s. T. D. K. C. III. 5. [Yayın sayısı 93].
- YUDAHİN, K. K.: *Kırgız Sözlüğü (K-Z)*: Türkçeye çeviren: Abdullah TAYMAS, İstanbul 1948, II, [IV]+377-809+XVII+XXIII+[I] s. T. D. K. C. III. 6. [Yayın sayısı 121].
- az-ZABİDİ, Abū ʿAbbās Zaynu'd-dîn Aḥmad b. Aḥmad b. ʿAbdî'l-laṭîf b. Abî Bakr b. Aḥmad b. ʿUmar al-Yamānî aş-Şarḥî [1413-1488]: *at-Tacridu's-şarîḥ li aḥādîti câmi'i's-şahiḥ*: Mütercimi: Kâmil MİRAS: *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*: İstanbul 1939, C. 6, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatından. [Kullanılan baskısı:] Ankara 1978, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-Sayı: 123-3. [Yazılışı: Yaman 1484].
- ZEYNALOV, Ferhad: "Tofa (Karagas) Türkçesi", (Aktaran: Yusuf GEDİKLİ), *Orkun*: İstanbul 2004 (Mayıs), S 75, s. 47-49.

Mustafa S. KAÇALIN

ÇEVİRİ VE DİZİN HAKKINDA

Elinizdeki yayın, bugüne kadar yapılan *Dîvānu lugāti't-Türk*'ün (= DLT) çevirilerinden önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu yayındaki en büyük fark, çevirinin düzenlenişi konusundadır. DLT'deki her madde, Kaşgarlı Mahmud'un tanzim ettiği sıraya göre değil de Türk alfabesindeki sıraya göre alfabe sırasına konmuştur. Her maddenin sonuna kelimenin varak ve sayfa numarası ilave edilmiştir (Metin içinde şu şekilde gösterilmiştir: [628 314^b] gibi). Eğer kelime birden fazla sayfaya yayılmışsa, bu da yine gösterilmiştir.

Sözlüğün bu şekilde sıralanmasının okuyucu için iki yararı olacaktır. İlki, okuyucu alfabe sırasıyla hazırlanmış çalışmada kolayca kelimeye ulaşacaktır. İkincisi, okuyucu dilerse her kelimeye, varak numaraları sayesinde yazmanın aslından ulaşıp kelimeyi karşılaştırma fırsatı bulabilecektir.

YAZI ÇEVİRİMİ (TRANSKRİPSİYON) VE ÇEVİRİ HAKKINDA ÇEŞİTLİ NOTLAR

Dîvān çevirilerinde bugüne değin genelde birbirine yakın yollar izlenmiştir:

1. Besim Atalay ve onun çevirisini izleyen yayınlar
2. Robert Dankoff ve James Kelly yayını ile onları izleyen yayınlar

Birinci grup yayınlarda, Arap harfli Eski Türkçe metnin klasik yolla yazı çevrimi yapılmış, yazmaya ait kimi hatalar notlarla gösterilmiştir.

Bu yayınlarda Türkçeye özgü, Arapçada bulunmayan *p*, *ç*, *g*, *η* sesleri / harfleri her zaman olması gerektiği şekilde okunmamıştır. Kimi yerde *p*, *η* yerine *b*, *g* okunmuş kimi yerde de *p*, *η* okunmuştur.

Aynı durum bazı örneklerde ikinci grup yayınlarda da görülür.

Çevirileri bu şekilde iki grupta ele almamın sebebi, yazı çevriminde izledikleri yöntemden dolayıdır.

İlk grup çeviriler arasında, B. Atalay sonrası Özbekçe çeviri ile Çağdaş Uygurca çeviriyi anabiliriz. Her üç çevirinin de kendine özgü yönleri, okuyuşları vardır. Kazakça ve Azeri Türkçesi çeviriler önemli ölçüde Türkçe, Özbekçe ve Çağdaş Uygurca çevirileri izlerler.

İkinci grup çeviriler, İngilizce R. Dankoff – J. Kelly çevirisi, Rusça A. R. Rustamov (redaksiyon İ. Kormuşin) çevirisi, Türkçe A. B. Ercilasun – Z. Akkoyunlu çevirisidir. Söz konusu çeviriler Türkolojideki yenilikleri, yeni okuyuşları yazı çevrimlerine ve çevirilerine yansıtmışlardır.

Bu çevirilerden bazı örnekler vermek gerekirse, *tapara* gibi bir söz Rustamov'da *b* ile *tabara* iken, dipnotta Dankoff-Kelly'de *tapara* olduğu belirtilir, ancak yine de *b* ile *tabara* okunur (s. 362).

ELİNİZDEKİ ÇEVİRİDE TÜRKÇE MENİN OKUNUŞUNA AİT BAZI NOTLAR

Dar ü ünlüsünden geniş bir ünlü olan *e* çıkması, çok özel durumlar dışında mümkün değildir. Bu sebeple bugünkü Türk dillerinin çoğunluğunda *töre* şeklinde bulunan kelime, Eski Türkçeye ait metinlerde şim-diye kadar çoğunlukla *törü* okunan kelime burada *törö* okundu.

Tarihî dönem metinlerde ilk hece sonrası aslî uzun ünlülerin varlığı konusunda yeterli ve ikna edici çalışmalar bulunmadığı için Kaşgarlı Mahmud'un yer verdiği ünlüleri göstermek için kullandığı *elif, vav, ye* harfleri ikinci hece ve sonrasında gösterilmemiştir.

Kaşgarlı'da Türkçe kelimelerin yazımında *dal* ɔ ve *zal* ɔ arasında sistemli bir ayırım yoktur, bu sebeple de bu çalışmada alfabe sıralaması yapılırken her ikisi aynı sırada ele alınmış ve her iki harf de /d/ sırasında gösterilmiştir.

Kaşgarlı Mahmud'un tek maddede yer verdiği *k/g* ile biten, gerçekte iki ayrı kelime olan çok sayıda madde, eserin aslında olduğu gibi tek madde olarak bırakıldı. Ancak bunların iki ayrı madde olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir:

töşeklik / töşeklig: töşeklik barçın “Döşek (*firâş*) vb. yapılmak için hazırlanmış ipek kumaş.” /g/ ile [**töşeklig**] “döşek sahibi.” [254 127^b]

Burada söz konusu olan **töşeklik** “döşeklik, döşek yapmaya uygun kumaş” ve **töşeklig** “döşekli, döşegi olan”.

Kaşgarlı Mahmud'un, sözlüğün farklı sayfalarında birden fazla yer verdiği veya küçük anlam farklarıyla ayrı maddeler şeklinde gösterdiği bazı kelimeler birleştirilmiştir:

Dîvānu luġāti't-Türk'te ayrı madde olan şu kelimeler,

tuḍun: tuḍun “Kaynaktan köylüler arasında su dağıtımı yapan kişi, su beyi (*muwazzi' al-mā' fi ahl al-ḳurā min aṣ-ṣirb*).” [520 260^b]

tuḍun: tuḍun “Köyün büyüğü, reisi (*arif al-ḳarya*); köylülere içme suyunun dağıtımını yapan kimse (*muwazzi' al-miyāh fiṣ-ṣirb*).” [201 101^a]

tur-: er yoḳaru turdı “Adam ayağa kalktı (*ḳāma*).” **tuman turdı** “Sis koptu (*hāca*).” **turur turmaḳ.** [266 133^b]

tur-: er yoḳaru turdı “Adam ayağa kalktı, dikildi (*ḳāma*).” **turur turmaḳ.** [524 262^b]

elinizdeki bu yayında şu şekilde düzenlendiler:

tuḍun: tuḍun “Kaynaktan köylüler arasında su dağıtımını yapan kişi, su beyi (*muwazzi' al-mā' fi ahl al-ḳurā min aṣ-ṣirb*).” [520 260^b]

tuḍun “Köyün büyüğü, reisi (*arif al-ḳarya*); köylülere içme suyunun dağıtımını yapan kimse (*muwazzi' al-miyāh fiṣ-ṣirb*).” [201 101^a]

tur-: er yoḳaru turdı “Adam ayağa kalktı (*ḳāma*).” **tuman turdı** “Sis koptu (*hāca*).” **turur turmaḳ.** [266 133^b]

er yo \acute{c} karu turdı “Adam aya \acute{g} a kalktı, dikildi (*qāma*).” *turur turmaq*. [524 262^b]

Bu yayında kapalı *e*’ler hem Eski Uygurca yayınlar hem de Dankoff – Kelly yayını, özellikle de Clauson ile Erdal’ın \acute{c} alışmaları g \ddot{u} z \ddot{u} n \ddot{u} ne alınarak yazı \acute{c} evrimine yansıtıldı (Clauson 1972, Erdal 1991), kapalı uzun *e* ise teknik sebeple *é*: olarak g \ddot{u} sterilebildi.

KAşGARLI MAHMUD VE ESERİ HAKKINDA

Kaşgarlı Mahmud ve eseri \ddot{u} zerine konuşmadan evvel \ddot{u} ncelikle Kaşgar neresidir, buna de \acute{g} inmek gerekir. Bug \ddot{u} n \acute{C} in’in Uygur \ddot{O} zerk B \ddot{u} lgesi’nde bir şehir olarak bildi \acute{g} imiz Kaşgar, Arap kaynaklarına g \ddot{u} re ancak 10. yy’ın ortasından itibaren M \ddot{u} sl \ddot{u} man T \ddot{u} rklele, \acute{E} lig Hanlarla anılmaya başlar. Kaşgar adı ise ilk defa *Tang* kaynaklarında g \ddot{u} r \ddot{u} l \ddot{u} r (E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) occidentaux*, St. Petersburg 1903, s. 121-125).

T \ddot{u} rkojide Kaşgar, \ddot{u} nl \ddot{u} T \ddot{u} r \acute{c} s \ddot{u} zl \ddot{u} k \acute{c} üsü Kaşgarlı Mahmud, s \ddot{u} zl \ddot{u} g \ddot{u} ndeki adıyla *Ma \acute{h} m \ddot{u} d al-K \acute{a} şgari* ile tanınır.

Tacu’s-Sem’anı’nin *Kit \acute{a} bu’l-ens \acute{a} b* \acute{c} erisinde Kaşgar’dan Halefo \acute{g} lu H \ddot{u} sey \acute{n} adında birisinden bahsedilir (*Milli Tettebbular Mecmuası*, 4. sayı, 1331 h., 167-170. sayfalar; Martin Hartmann, *Ülk \ddot{u} taşır* s. 11’den). *K \acute{a} şgari*’nin kendi ifadesine g \ddot{u} re babası Barsganlıdır:

بَرْسْغَانَ اسْمٌ وَلِإِفْرَاسِيَّابَ وَهُوَ الَّذِي بَنَى بَرْسْغَانَ وَهِيَ مَدِينَةٌ مِنْهَا أَبُو
مُجْمُودٌ وَقِيلَ يَا نَهْ اسْمٌ سَائِسِرْ كَانَ إِغْرِيْسُوسَ الْحَيْلِ فِي ذَلِكَ الْمَوْضِعِ لَطِيبِ

“Bars \acute{g} an, Afr \acute{a} siy \acute{a} b’ın o \acute{g} lunun adıdır. Bu, Bars \acute{g} an şehrini kuran kişidir. Ma \acute{h} m \ddot{u} d’un babası bu şehirlidir” (M.S. Ka \acute{c} alin \acute{c} evirisinden, [625 313^a]).

Do \acute{g} umu 1008, \ddot{u} l \ddot{u} m \ddot{u} 1105 kabul edilir. Yine kendi ifadesinden ailesinin Karahanlı soylularından oldu $\acute{g$ u anlaşılır (*Ülk \ddot{u} taşır*, s. 12-13, \ddot{u} zellikle 13). Ba \acute{g} dat’a varmadan evvel T \ddot{u} r \acute{c} dilli halkların yaşadı $\acute{g$ ı co \acute{g} rafyanın b \ddot{u} y \ddot{u} k bir kısmını gezdi $\acute{g$ i, Tarım, İli, \acute{C} u b \ddot{u} lgelerini g \ddot{u} rd \ddot{u} g \ddot{u} , şehirleri birer birer tanım-lamasından da anlaşılmaktadır (*Ülk \ddot{u} taşır*, s. 13). Bu gezisi sonucunda farklı dil ve leh \acute{c} eleri karşılaştırma imk \acute{a} nı olmuştur. Samoylovi \acute{c} e g \ddot{u} re d \ddot{u} neninin T \ddot{u} r \acute{c} dillerini tanınması, malzemesini tek bir s \ddot{u} zl \ddot{u} kte toplaması dolayısıyla Radloff ile karşılaştırmak m \ddot{u} mk \ddot{u} nd \ddot{u} r, hatta zamanının Radloff’udur (bu bilgi Ülk \ddot{u} taşır’a g \ddot{u} re olup Samoylovi \acute{c} ’in “bir eserinde” ge \acute{c} er, s. 18).

Doğum yeri bugünkü Kırgızistan sınırları içerisinde kalan Barsgan'dır. *Hudûdu'l-âlem'e* göre buradaki Tegin (*dihqân*) Karluklardan (*Halluh*) olmakla birlikte ahalisi *Toğuzoğuz*'dur (Minorskiy s. 98; Hazai s. 699).

Kaşgarlı Mahmud belli ki İslam toplumu içerisinde Türklerin yerini, önemini, konumunu öne çıkartma, Türklerin İslamî topluluklar arasındaki yerini daha eskiye götürme çabasında olan birisidir:

Türk “Nuh’un –aleyhi’s-selâm– oğlunun adıdır. Bu, Allah’ın, Nuh’un –aleyhi’s-selâm– oğlu olan Türk’ün neslinden gelenlere verdiği bir addır. Nitekim “insan” (*al-insân*) da, هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ *hal atâ ‘alâ’l-insâni ħinim min ad-dahri* “Elbette insanoğlunun üzerinden, henüz hiç sözünün edilmediği bir zaman geçmiştir.” (İnsân 76/1) âyetinde Âdem’in –aleyhi’s-selâm– adı olup burada tek bir kişi için kullanılmıştır. لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *la-kağ ħalaqna’l-insâna fi aĥsani taqvimim summa radağnâhu asfala saflina illâ’llazina âmanû wa-‘amilûş-şâliĥâti* “Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların en aşağısına indirdik; ama inanıp yararlı işler yapanlar bunun dışındadır.” (Tîn 95/4-6) âyetinde geçen “insan” kelimesi ise, bir çokluk adıdır; çünkü teklerden istisna (harîç tutma) yapılamaz. Burada da böyledir. Nuh’un –aleyhi’s-selâm– oğlunun adı olan *Türk* teklik ifade eden bir addır. Neslinin adı olduğunda ise bir çokluk adıdır (*ism cam*^c). Nitekim “beşer” kelimesi de teklik ve çokluk yerinde kullanılmaktadır. Bunun bir başka örneği de “Rûm” kelimesi olup İshak’ın –aleyhi’s-selâm– oğlu İysü’nün oğlu Rûm’un adı iken onun nesline de bu ad verilmiştir. Türk kelimesi de böyledir.

Biz, “Türlere bu adı yüce Allah verdi” dedik; çünkü bize Kaşgarlı Halef oğlu şeyh, imam, zahid Hüseyin, Garkıoğlu’ndan, o da Ebû’d-Dunyâ oğlu adıyla tanınan Şeyh Ebû Bekr Mugîdu’l-Carcarâî’den ahir zaman üzerine yazmış olduğu bir kitapta Allah Resulü’nün –salla’llahu aleyhi ve sem- şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Kaşgarlı Halef oğlu şeyh, imam, zahid Hüseyin, ona da Garkıoğlu Ebû’d-Dunyâ oğlu adıyla tanınan Şeyh Ebû Bekr Mugîdu’l-Carcarâî. وَأَشْكَنْتُهُمُ التُّرْكَ، وَ أَشْكَنْتُهُمُ الْمَشْرِقَ. *yaqûlu’llâhu calla wa-‘azza inna li cundam sammaytuhum at-turka wa-askan-tuhum al-maşriqa fa izâ ġađibtu ‘alâ ħawmim sallaĥtuhum ‘alayhim*. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Benim kendilerine ‘Türk’ adını verdiğim ve doğuya yerleştirdiğim bir ordum vardır. Bir kavme kızsarsam bu ordumu, onların başına bela ederim.”

Bu, Türklerin bütün insanlara karşı sahip oldukları bir üstünlüktür; çünkü Allah onların adını bizzat kendisi koymuş ve onları yeryüzünün en yüksek, havası en temiz bölgesine yerleştirmiş, üstelik “benim ordum” diyerek onları kendisine ait kılmıştır. Kaldı ki Türklerin güzellik, sevimlilik, parlak yüz-lülük, ediplilik, büyüklere saygılı davranma, ahde vefa, övünmekten uzak durma ve yiğitlik gibi övülme-ğe değer pek çok güzel vasıfları vardır. Şairin biri şöyle der:

*kaçan körse anı türk
(boğun) ayğa anıñ aydaçı
muñar tegir uluğluğ
munda naru keslinür*

“Türkler onu görse, (insanlar) şeref ve ululuk bu adama yaraşır, bundan sonra da arkası kesilir’ derler.”

Türklerin her bir ferdine de *Türk* denir. Çokluğu da böyledir. Örnek olarak *kim-sen* “Sen kimsin” diye sorulan kişi buna *Türk-men* “Ben Türküm.” diye cevap verir. Yine “Türk ordusu atlandı” anlamında *Türk süsi atlandı* denir.

Hazai’ye göre “Kaşgarlı’nın sözlüğü yer isimlerinin, kabile isimlerinin, özel isimlerin, rütbe ve unvanların üzerinde durur. Eserdeki açıklayıcı notlar tarihî verileri, şahsî deneyimleri, şiir ve atasözü gibi Türk geleneğinden örnekleri içerir ve bunlar da esere tutarlı Türkî metinler ve tarihî değer açısından çok önemli bir konum kazandırır. Kaşgarlı’nın malzemesi çok zengin olmasa da, karşılaştırmalı değerlendirmeleri oldukça öğretici.” (...) “Kaşgarlı’nın Türkî diller arasındaki farkla ilgili bilgisi, belli nesnel sınırlar dâhilinde olsa da ve bazı değerlendirmeleri birbiriyle çelişse de eserinde karşılaştırmalı yaklaşımı tamamen benimsediği için yazar takdir edilmelidir. Asıl ilgilendiği alan Kaşgar, Oğuz ve Kıpçak bölgelerindeki dildir.” (...) “Kaşgarlı’nın sunduğu verileri ve gerçekleri değerlendirirken bazı hatalar olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekse de karşılaştırmalı dilbilimsel, tarihî ve coğrafi çalışmalar eserin değerli bir kaynak olduğunu ortaya koymuştur” (al-Kāshgharī, 699^b-701^a).

ARAP HARFLİ METNİN BASKILARI

Kendinden önceki dönemlerin, Eski Uygurca metinlerin, runik harfli Türk yazıtlarının, günümüz Türk dillerinin doğru anlaşılmasında en önemli kaynağımız olan Kaşgarlı’nın eseri Kilisli Rıfat’ın hazırladığı matbu üç ciltlik yayınlı ulaşılabilir, kullanılabilir olmuştur. Fuat Köprülü’den C. Brockelmann’a *Dîvân* üzerine çalışanlar hep bu yayını kullanmışlardı. Türk Dil Kurumu Besim Atalay’ın adıyla 1941’de *Dîvân*’ın tıpkıbasımını yapınca o günden itibaren bu yayın kullanılır olmuştur. Ancak bu yayın da her bakımdan kullanışsız bir yayındı. Her şeyden önce siyah-beyaz olan bu yayında kimi yerler ya çok koyu ya da çok silikti. Bu durum kitabın sonuna ekenen bir “cep”e kimi sayfaların tekrar basılıp ilave edilmesiyle giderilmeye çalışılsa da bu gayret de yayını o kadar kullanışlı hâle getirmeye yetmedi. Ayrıca okunması o kadar kolay olmayan metnin iki sayfasının tek bir sayfaya küçültülerek basılmış olması da kullanımı güçleştiren yönlerden birisiydi. Bu baskıyı en güzel J. Kelly, 1972’de yayımlanan “Divanü Lûgat-it Türk’ün Yeni Baskısı Üzerine” (*Türk Dili*, cilt XXVII, sayı 253, 1 Ekim 1972, s.104-109) yazısında değerlendirmiştir. J. Kelly, mümkünse bir mikrofilmin hazırlanmasının gerekliliğine de değinmiştir. Bu mikrofilmi *Dîvân*’ın İngilizce çevirisinin yayınında buluruz. Ancak bu da sonuç olarak bir yayın olmayıp genel okuyucu söz konusu olduğunda mikrofilm okuma cihazı gerektirir.

Bu durum Kültür Bakanlığı’nın 1990’daki renkli faksimile yayınıyla çözülmüş, Türkoloji çalışmaları için büyük bir kolaylık oluşturmuştur. Bu yayını 2008’de Ş. Kurt’un dizinini hazırladığı, ikinci ve

mükemmel bir faksimile yayını izlemiştir. Bu baskı cildi, kullanılan baskı tekniği ve kullanışlı diziniyle araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamaktadır. 1990'daki baskıya dayanılarak 2008'de Şincañ Hëlķ Neşriyatı de bir tıpkıbasım yayımlamıştır (*Türkî Tillar Dîvâni, İndiks* cildinin yarısı renkli tıpkıbasımı içerir, Ürümçi 2008).

Kültür Bakanlığı 2008 yılında Şaban Kurt'un hazırladığı Arap harfli bir dizinle faksimileyi bir kez daha yayımlamıştır. Söz konusu dizin maddebaşlarını Arap harfli alfabe sırasıyla vermesi açısından kullanışlı ve yararlıdır.

2017 yılında Kültür Bakanlığı *Dîvân*'ın faksimilesini bir kez daha yayımlamıştır. Bu baskıda Mustafa S. Kaçalın'ın hazırladığı bir girişle *Dîvân*'ın bulunuş hikayesi, Ali Emîrî ve konuyla ilgili çalışmalara değinilir.

ÇEVİRİLER

Çeşitli çeviri denemeleri, yarım çeviriler, tamamlanmış ama yayıma verilememiş çeviriler bir kenara bırakılırsa basılı ilk çeviri Besim Atalay'ın üç ciltlik Türkçe çevirisidir. Atalay kendi çevirisinin ilk cildinde hazırladığı uzun girişte bu çevirilerin tamamını ele almıştır. Bugün için kimi okuyuşlar, çeviriler ile Atalay'ın çevirisi "eskimiş" görünse de o günün Türkoloji bilgilerine dayanılarak hazırlanmış yararlı ve kabul gören bir çeviridir. Bu çeviri bütün Türkoloji çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuş, başka dillere yapılan kimi çeviriler bu çeviriden ilham almıştır. *Drevnetyurkskiy slovar*'dan (Leningrad 1969) Clauson'un sözlüğüne, pek çok önemli yayın bu çeviriye dayandırılmıştır. Tabii Clauson'un çevirinin yanı sıra faksimileye dayanarak bir çok düzeltide bulunduğu da belirtmek gerekir.

Türkçe çeviriden sonraki ilk çeviri Özbekistan'da yayımlanan çeviridir. Bu çeviriyi Çağdaş Uygurca ve Kazakça çeviriler izlemiştir. Uygurca çeviri Kaşgarlı Mahmud'un doğduğu yer, kabri konusunu da gündeme getirmiş ve bu çeviriyi hazırlayanlardan İbrahim Mutii ve Mirsultan Osmanov'un araştırmaları sonucu bugünkü kabir ortaya çıkarılmıştır (Konu için *Türk Dilleri Araştırmaları*'nda yer alan yazımda ayrıntılar vardır: "Kaşgarlı Mahmut'un Kabri ve Yurdu", 14, 2004: 207-239). Her üç çeviri de, Özbekçe, Uygurca, Kazakça ve üçer cilttir.

Dîvânü Lugâti't-Türk çalışmalarında asıl ilerleme J. Kelly'nin katkılarıyla R. Dankoff'un hazırladığı İngilizce çeviridir. İki cildi çeviri bir cildi dizinden oluşan bu çeviri DLT çalışmalarında, DLT'ten yararlanma konusunda çok büyük bir hizmet görmüştür. Özellikle etimolojik dizini, dizin sonrasında ilaveler (dilbilgisi, deyimler, farklı lehçelere ait sözvarlığı, DLT'teki manzum parçalar) ile bu alanda vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Bu çeviri, izlenen transkripsiyon açısından şu şekilde eleştirilebilir: 1. DLT'te Türkçe sözcüklerin gösterimindeki | *elif*, و *vav*, ى *ye* harfleri esas olarak uzunluğu değil de ünlüleri gösterirler, dolayısıyla transkripsiyonda kullanılan uzunluklar konuya yabancı olan kullanıcıları

şaşırtacaktır. Hazırlayanlarca aslında çok iyi bilinen bu konu dizine yansıtılmamış, dizinde uzunluklara çok fazla yer verilmemiştir. 2. Bir başka konu ise transkripsiyonda dokuz ünlü yerine yalnızca sekiz ün-lünün kullanılmış olmasıdır: *a-â-e-i-o-ö-u-ü*; kullanılmayan ünlü ise *ı*'dır. *ı* ile olması gereken sözcükler *i* ile okunmuştur.

DLT 2002 yılında *突厥语大词典 Tujueyu Dacidian* adıyla üç cilt hâlinde Çinceye de çevrilmiştir (Pekin). Son yıllarda yapılan çevirilerden üçü ise iki adet Farsça bir adet de Azerbaycan Türkçesi çeviridir. Özellikle Azerbaycan Türkçesi çeviri B. Atalay çevirisini takip eder. Uygurca çeviri ise bir ölçüde geliştirilerek 2008 yılında bir kez daha yayımlanmıştır. İki ciltlik bu yayının ilk cildi çeviri, ikinci cildinin yarısı dizin, diğer yarısı da renkli faksimiledir.

Yakın zamanda DLT, Rusçaya da iki kez çevrilmiştir. İlki 2005'te yapılan tek ciltlik çevirinin kullanımı konuya yabancı olanlar için zordur. Bu çalışmada Türkçe sözcüklere transkripsiyon ile transliterasyon arası bir yöntemle yer verilmiştir. Ünlülerin ve ünsüzlerin değerini anlamak için kullanılan yöntemi iyi anlamak gerekir: Burada *ʉжмăк /ʉcmak/* şeklinde transkripsiyonlanan sözcüğün *uçmak* olduğunu alan dışındaki bir araştırmacının bilmesi zor olabilir. Tek ciltlik Rusça bu çevirinin sonunda tasnifli bir dizin de yer alır: Gökbilimi, zaman/mevsim sözcükleri, coğrafî terimler vb. şeklindedir.

Bu çeviriden beş yıl sonra Rusça yeni bir çevirinin ilk cildi yayımlanmıştır. İ. Kormuşin'in redaksiyonundaki bu çeviri, olması gereken transkripsiyonla yapılmıştır. DLT'nin yarısını içeren bu çeviriyi çok yakında ikinci ve son cilt ile dizin vs. yer alan üçüncü cilt izleyecektir.

Türkiye'de Atalay yayınından sonra yayımlanan ikinci ve orijinal bir çevirisi ise Ahmet B. Ercilasun ile Ziyat Akkoyunlu'nun çevirileridir. Dizini ile tek cilt halinde yayımlanan bu çeviri Atalay çevirisine göre yeni okuyuş ve çevirileri içerir. Sonda yer alan dizini de çok yararlı ve kullanışlıdır. Atalay çevirisinin Türkçesi Dil Devrimi'nin etkisi altında bir ölçüde gündelik Türkçeden uzaktı. Ercilasun-Akkoyunlu çevirisi ülkemizdeki ilk yalın, anlaşılır Türkçe çeviridir.

Elinizdeki bu son çeviri ise 2008 yılında tamamlanmış olup redaksiyon sonrası Türk Dil Kurumu'na teslim edilmiştir. Hakem sürecinden sonra baskı aşamasına gelen çeviri 2018 yılında, bir önceki yıl özel bir yayınevinden çıkmış olan alfabe sırasına göre hazırlanmış çeviri dolayısıyla yayın programından çıkartılmıştır. Aslında şu an elinizdeki çeviri ile 2017'de çıkan çevirinin sistemi, özellikle de dizin kısmı çok farklıdır.

Bunun dışında çeviri-yayın sistemi Türkçenin alfabe sistemine dayanan iki çeviri daha vardır. Bunlardan ilki Kabalcı yayınlarından 2005 yılında çıkan Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser'in adının yer aldığı çeviridir. Ötekisi ise Fuat Bozkurt'a ait olup iki kez basılmıştır. *Dîvân* çevirisinin bir tür abc sıralamasına dayalı çevirisidir (F. Bozkurt 2012, 2017).